

§1.19 ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ (Отимч О.М. Національний авіаційний університет)

Вступ. В умовах модернізації системи вищої освіти України посилюється увага до особистості та професійної діяльності науково-педагогічних працівників як головних суб'єктів освітньої діяльності у вищій школі. З огляду на це процес викладання розглядається не просто як трансляція педагогом певної інформації з метою формування у студентів відповідних компетентностей, але й водночас як процес його професійної самореалізації як фахівця у певній галузі наукових знань та освітньої практики, який здійснює відбір наукового контенту, адаптацію його до освітніх потреб і можливостей студентів, структурування змісту певної навчальної дисципліни та цікаве й доступне її викладання. Кожний з етапів цього процесу актуалізує певні особистісні якості науково-педагогічного працівника, які виступають детермінантами його професійної самореалізації у викладацькій діяльності, забезпечуючи якісний рівень її здійснення та задоволеність її результатами.

Проблема професійної самореалізації педагога досить активно досліджується у сучасній психології та педагогіці. Вона стала основною у діяльності школи педагогічної майстерності академіка І. Зязюна. Різним її аспектам присвятили свої праці Н. Базилевич, І. Кривонос, Л. Малаканова, Н. Пивовар, В. Семиченко, Н. Тарасевич, А. Ткаченко та інші науковці [5; 7].

Розглядаючи професійну самореалізацію вчителя як неодмінну умову особистісної самореалізації учнів, представники школи І. Зязюна започаткували наукові дослідження з цієї проблеми й розробили теорію педагогічної майстерності, що набула поширення не лише в

Україні, але й у близькому та далекому зарубіжжі. Утім, з відходом у вічність очільника цієї школи наукові пошуки в напрямі професійної діяльності й розвитку педагога загальмувалися і поза увагою сучасних науковців залишилися особистісні детермінанти професійної самореалізації науково-педагогічних працівників.

З огляду на важливість дослідження цієї проблеми для психологічного осмислення феномену професійно-педагогічної діяльності науково-педагогічних працівників ми присвятили їй наш розділ монографії.

Виклад основного матеріалу. Проблема професійної самореалізації особистості досліджується у сучасній психології з позицій діяльнісного, особистісного, міждисциплінарного, біхевіористського, соціокультурного та ін. підходів і розглядається у контексті професійного розвитку фахівця, реалізації його особистісного потенціалу, професійної самоідентифікації, професійної рефлексії тощо [2, с. 83]. Причому професійна самореалізація виступає одночасно як потреба, як мета, як процес, як результат і як перспектива. Зважаючи на це професійну самореалізацію можна розглядати у двох аспектах: зовнішньому – діяльнісному (як досягнення соціально значущих результатів у професійній діяльності) і внутрішньому – особистісному (як неперервне професійне самовдосконалення особистості, спрямоване на розвиток її професійно важливих якостей і професійних компетентностей) [2, с. 83].

З позицій першого (діяльнісного) підходу, професійна самореалізація є найвищою стадією професійного розвитку людини як суб'єкта професійної діяльності, що характеризує рівень актуалізації її потенційних можливостей у цій діяльності і пов'язується з високою продуктивністю праці, кар'єрним зростанням, стійким попитом інших професіоналів на професійну кваліфікацію, досвід та досягнення фахівця [1; 2].

У контексті другого (особистісного) підходу професійна самореалізація розглядається як розкриття особистісного потенціалу, форма особистісного самоздійснення людини у професійній діяльності, що підкреслює особистісний смисл цього процесу. З огляду на це набувають важливості такі аспекти професійної самореалізації фахівця, як прояв ним високого рівня свободи й творчості у професійній діяльності, задоволеність її результатами тощо [1; 2].

Серед особистісних детермінант професійної самореалізації людини слід назвати:

- наявність в неї вираженої потреби у постійному професійному вдосконаленні;
- існування проєкту власного професійного розвитку;
- домінування спрямованості на досягнення визначених професійних цілей над задоволеністю власними професійними здобутками;
- формування власного професійного простору та ін. [8].

Для науково-педагогічних працівників вплив цих детермінант опосередковується особливостями їхньої професійної діяльності, яка поєднує в собі освітній, науковий, комунікативний і управлінський аспекти.

Перший реалізується як дидактичний вплив викладача ЗВО на студентів з метою формування в них системи професійних знань та здатності відповідати кваліфікаційним вимогам і компетентностям, визначеним освітньою програмою. А це потребує достатнього розвитку таких особистісних якостей науково-педагогічних працівників, які зумовлюють успішність викладацької діяльності: аналітичного й критичного мислення, стрункої логіки, виразного мовлення, проєктивних умінь, що дозволяють відбирати й структурувати зміст дисципліни, планувати порядок його викладання, добирати найбільш доцільні

форми і методи навчання (свого викладання та учіння студентів).

Усвідомлення важливості цих складових дидактичного процесу в сучасній європейській освіті виявилось у розробленні та активному впровадженні освітніх програм, зміст яких спрямовується на такий аспект професійної самореалізації, як досягнення найвищої якості викладацької діяльності науково-педагогічних працівників у дидактичному та методичному вимірах. З урахуванням європейського досвіду реалізації таких програм в Україні розроблено й акредитовано Інститутом вищої освіти НАПН України освітньо-наукову програму «Викладання і навчання у вищій освіті», а 17-18.03. 2021 р. проведено спільно з Британською Радою II Українсько-британський форум «Досконалість викладання і навчання у вищій освіті». Попри успішність і результативність реалізації цих заходів, варто зазначити, що в їх змісті більше акцентувалися зовнішні, процесуально-діяльнісні аспекти професійної самореалізації викладача, ніж особистісні передумови, що забезпечують успішність цього процесу.

Другий, науковий, аспект професійної діяльності викладача вищої школи полягає в зумовленості освітньої діяльності науковою як базовою, оскільки зміст освіти у вищій школі ще з часів заснування перших університетів у Європі вибудовувався на основі наукових досліджень професорів, адаптованих ними до рівня наукового й пізнавального розвитку студентів і переведених в освітній формат у формах лекцій, наукових семінарів, практичних і лабораторних занять. Таким чином склалася традиційна університетська практика викладання академічних дисциплін професорами і доцентами – «з лабораторії в аудиторію» та їх опанування студентами – «з аудиторії в лабораторію» [4, с. 9].

Прискорення науково-технічного й науково-

технологічного прогресу на початку ХХІ століття сприяло перетворенню діади «наука – вища освіта» на тріаду «наука – вища освіта – інновації», що передбачає не лише активне упровадження освітніх інновацій у вищій школі, а й усвідомлення значення вищої освіти як реальної продуктивної сили, яка запустила механізми трансформації світової економіки в економіку знань через зростання взаємозв'язку науково-педагогічної діяльності з виробництвом і бізнесом. Це вимагає від викладачів вищої школи розвитку таких особистісних якостей як підприємливість, креативність, гармонійність теоретичного і практичного інтелекту тощо.

Відповіддю на цей виклик стала поява педагогічного маркетингу, сутність якого полягає не просто у пошуку та задоволенні потреби споживачів освітніх послуг у системі вищої освіти, а й у формуванні в них такої потреби і стимулюванні попиту на свою спеціальність серед потенційних абітурієнтів.

Особливої актуальності ці аспекти набувають сьогодні, коли заклади вищої освіти вступають у жорстку конкурентну боротьбу за випускників шкіл, в якій нерідко перемагає не об'єктивно найсильніший університет, а той, чії науково-педагогічні працівники можуть з максимальною ефективністю використати свої професійно важливі особистісні якості у налагодженні зв'язків із зовнішньою громадськістю і створенні позитивного іміджу свого закладу вищої освіти.

Розвиток здатності викладачів вищої школи до професійної самореалізації у цьому напрямі, фактично, перебрала на себе система неформальної педагогічної освіти, яка нині активно розвивається в Україні завдяки потужній законодавчій і нормативно-правовій підтримці. Вона реалізується переважно через систему тренінгів і короткотермінових навчальних курсів, значна частина з яких

спрямована на формування професійно важливих якостей науково-педагогічних працівників, до того ж, у зручний і психологічно комфортний для них спосіб.

Комунікативний аспект науково-педагогічної діяльності актуалізує професійну роль викладача вищої школи як комунікативного лідера, який володіє переконливим мовленням, є атрактивним для своїх студентів, може «закохати» їх у свій предмет й запалити пізнавальний інтерес до його поглибленого самостійного вивчення. Це вимагає поєднання зовнішньої привабливості викладача як комунікатора з його внутрішньою притягальністю (педагогічним магнетизмом).

Перша належить до сфери педагогічної естетики і виявляється у таких професійно важливих якостях викладача, як почуття міри, смак, гармонійність, автентичність, конгруентність тощо. Друга стосується педагогічної етики і гуманістичного потенціалу викладача, адже студенти «серцем тягнуться» не лише до високого професіоналізму, але й до людської доброти, співчутливості, емпатійності, надійності, педагогічного оптимізму (віри в людину) та інших гуманістичних якостей педагога, які перетворюють його з «просто викладача-предметника» на «вчителя життя», з яким вони зв'язують свої подальші професійні кроки й звертаються за порадою у життєвих ситуаціях. І це, на нашу думку, є найвищим виявом професійної самореалізації науково-педагогічних працівників у комунікативній площині, хоча, заради справедливості, слід визнати, що не позбавлений привабливості й образ професіонала-соціопата – доктора Хауса з однойменного зарубіжного серіалу, адже, попри його епатажні дії й висловлювання, глядач відчуває, що «десь глибоко всередині» доктор Грегорі Хаус є дуже доброю й гуманною людиною.

У психологічних і педагогічних дослідженнях та в освітній практиці проблемі розвитку комунікативних

якостей педагога приділено сьогодні найбільшу увагу, розроблено й реалізовано у системах формальної та неформальної педагогічної освіти низку комунікативних тренінгів і програм, що дали гарні результати й значно підвищили якість освіти у сучасних університетах.

Звертаючись до управлінського аспекту науково-педагогічної діяльності, слід виходити передусім з того, що за своєю психологічною сутністю вона є мета-діяльністю [7, 17-18], тобто діяльністю з рефлексивного управління самостійною навчальною діяльністю студентів (їх учінням) і саме від цього залежить її ефективність, адже, виходячи зі структури навчання (викладання+учіння), навчити студента викладачеві самому неможливо, оскільки, якщо викладання є, а учіння не відбувається, то не відбувається й навчання і викладач лише даремно витрачає час, намагаючись вкласти у голови студентів свої наукові відкриття, переведені у певний формат змісту освіти.

До того ж, освітній процес є не лише дією викладача, а і взаємодією його зі студентом чи студентською групою, тобто суб'єкт-суб'єктним процесом [6, 11-12]. І викладач у цьому процесі має управляти й навчальною діяльністю студентів, і їхньою увагою, емоціями, поведінкою тощо.

В умовах переходу на дистанційне навчання, спричиненого світовою пандемією COVID-19, цей процес стає ще більш складним і менш контрольованим, адже викладачеві дуже важко управляти освітньою взаємодією зі студентами, які ховаються за «чорними квадратами» чи «аватарками» в Zoom або Google Meet, і педагоги нерідко скаржаться на те, що уподібнюються до магів на спиритичних сеансах, які, викликаючи якогось духа, повсякчас запитують в нього, чи він присутній, чи ні.

Рефлексивне управління навчальною діяльністю студентів вимагає від науково-педагогічних працівників, окрім рефлексивності, таких професійно важливих якостей

особистості, як організованість, дисциплінованість, чіткість мовлення і дій, вимогливість, особистісна впливовість, сугестивність, до певної міри – навіть домінантність, допоки вона не переходить в авторитаризм.

У сучасній вищій освіті розвиток організаційних та управлінських умінь науково-педагогічних працівників відбувається разом з удосконаленням їхньої комунікативної компетентності в ході комунікативно-управлінських тренінгів, семінарів, вебінарів тощо.

Наскрізними професійно важливими якостями науково-педагогічних працівників, які виступають особистісними детермінантами їхньої професійної самореалізації, є: спрямованість, життєва позиція особистості, переконання, ціннісні орієнтації тощо. Вони можуть стосуватися кожного з аспектів науково-педагогічної діяльності, об'єднуючись навколо одного з них як домінантного й утворюючи певний особистісний тип професійної самореалізації викладача вищої школи.

Наприклад, якщо узяти спрямованість особистості науково-педагогічних працівників як мотиваційну зумовленість їх дій, вчинків, поведінки конкретними життєвими цілями, джерелом яких є потреби та суспільні вимоги [3, 20], то можна, на нашу думку, виокремити наукову, дидактичну, методичну та нормативну спрямованість їхньої діяльності й особистості.

Наукова спрямованість виявляється у наданні педагогом переваги науково-дослідній та публікаційній діяльності перед іншими напрямками науково-педагогічної діяльності. Професійна самореалізація такого викладача відбувається як науковий пошук, результати якого упроваджуються у навчальні курси, які викладаються науково-педагогічним працівником та розвиваються у діяльності його наукової школи, студентських наукових товариств чи гуртків. Це – вчений-очільник наукової школи.

Дидактична спрямованість діяльності викладача вищої школи детермінує його захопленість викладацькою діяльністю, прагнення досягти у ній найвищих результатів і черпати творчі сили в освітній і комунікативній взаємодії зі студентами. Це – викладач-професіонал, педагог-майстер.

Методична спрямованість передбачає постійне експериментування викладача з формами, методами і технологіями викладання у вищій школі, розробленням педагогічних інновацій та методичних прийомів. Такий викладач отримує професійну самореалізацію у процесі накопичення і поширення свого досвіду викладання навчальних курсів, супервізії, опікування молодими викладачами, обміну досвідом викладання і кращими освітніми практиками з колегами. Це – викладач-інноватор, наставник молоді.

Нормативна спрямованість характерна для науково-педагогічних працівників, які посідають чи прагнуть посісти керівні посади в університеті. Вони реалізуються не стільки в науковій, освітній чи методичній діяльності, скільки в їх організації, адмініструванні чи стратегічному управлінні закладом. А це вимагає досконалого знання документознавства, умінь ведення документації, компетентності у застосуванні законодавчих актів і нормативно-правових документів, грамотного планування й оформлення звітів за результатів освітньої і наукової діяльності тощо. Головне, щоб у цьому процесі документація не ставала самоціллю й не перетворювала нормативну спрямованість науково-педагогічного працівника на бюрократичну. Це – викладач-менеджер, адміністратор.

Деталізуючи типологію особистісної спрямованості науково-педагогічних працівників, можна виділити також спрямованість на предмет (предметоцентризм), на студентів (студентоцентризм), на себе (єгоцентризм), що

детермінують відповідний тип їхньої професійної самореалізації.

Висновки. Отже, професійна самореалізація є найвищою стадією професійного розвитку людини як суб'єкта професійної діяльності й водночас формою її особистісного самоздійснення у цій діяльності.

Особистісними детермінантами професійної самореалізації людини виступають: наявність в неї вираженої потреби у постійному професійному вдосконаленні; існування проєкту власного професійного розвитку; домінування спрямованості на досягнення визначених професійних цілей над задоволеністю власними професійними здобутками; формування власного професійного простору [1].

Для науково-педагогічних працівників вплив цих детермінант опосередковується особливостями їхньої професійної діяльності, яка поєднує в собі освітній, науковий, комунікативний і управлінський аспекти.

Наскрізними професійно важливими якостями науково-педагогічних працівників, які виступають особистісними детермінантами їхньої професійної самореалізації, є: спрямованість, життєва позиція особистості, переконання, ціннісні орієнтації тощо. Вони стосуються кожного з аспектів науково-педагогічної діяльності. Об'єднуючись навколо одного з них як домінантного, вони утворюють певний особистісний тип професійної самореалізації викладача вищої школи: науковий, дидактичний, методичний, нормативний.

Розуміння особистісних детермінант професійної самореалізації науково-педагогічних працівників дозволяє управляти цим процесом і здійснювати його моніторинг, як співвідносячи з певним професійним стандартом, так і виявляючи ступінь актуалізації їхнього особистісного потенціалу в професійній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Конюхов Н.И. Прикладные аспекты современной психологии: термины, концепции, методы. М.: Макцентр, 1994. 182 с.
2. Кравчук С.М. Професійна самореалізація особистості як соціально-психологічний феномен. *Актуальні проблеми психології*. Том V. Вип. 15. С. 82-92.
3. Кузьмина Н.В., Кухарев Н.В. Психологическая структура деятельности учителя. Гомель, 1976. С. 20.
4. Луговий В. Вища освіта України: проблеми якості. *Освіта і суспільство*. 2020. № 10. С. 9-10.
5. Основы педагогического мастерства. И.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, И.Ф. Кривонос и др. М.: Просвещение, 1989. 302 с.
6. *Отич О.М. Основи педагогічної майстерності викладача професійної школи: підруч.* Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 208 с.
7. Педагогічна майстерність: підруч. І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. 3-тє вид., доп. і перероб. К.: СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.
8. Профессиональная самореализация личности. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://персонал.престиж.рф/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F-%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%BB%D0%B8%D1%87/>

